

ORIGINAL RESEARCH PAPER

Experts' Perceptions of the Digital Citizenship Education Curriculum for Student-teachers at Farhangian University

H.R. Atharinia^{*1} , M.A. Rostaminezhad² , KH. Ramazanzade³ , H. Eskandari⁴

¹ PhD in Curriculum Planning, University of Birjand, Birjand, Iran

² Associate Professor, Department of Educational Sciences, University of Birjand, Birjand, Iran

³ Assistant Professor, Department of Educational Sciences, University of Birjand, Birjand, Iran

⁴ Associate Professor, Department of Counseling and Educational Sciences, University of Bojnourd, Bojnourd, Iran

ARTICLE INFO

Received: 2025-07-20

Revised: 2026-06-10

Accepted: 2026-06-18

Available online:

2026-07-05

KEYWORDS:

Curriculum,
digital citizenship education,
perceptions,
technology,
student teachers,
Farhangian University.

¹ Corresponding author

hamidreza.athari.ny@birjand.ac.ir

☎ (+98915)9139713

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: The rapid expansion of digital technologies has fundamentally transformed contemporary societies and reshaped the concept of citizenship beyond its traditional boundaries. As individuals increasingly engage with digital environments for communication, learning, participation, and professional activities, the notion of digital citizenship has emerged as a critical educational concern. Digital citizenship encompasses not only the technical ability to use digital technologies but also the knowledge, skills, values, responsibilities, ethical considerations, and critical awareness required for effective and responsible participation in digital societies. In educational contexts, teachers play a pivotal role in fostering these competencies among future generations. Consequently, preparing student teachers to become competent digital citizens has become a strategic priority for teacher education institutions worldwide.

Methods and Data: This study employed a qualitative research approach using thematic analysis. The research participants consisted of experts in curriculum studies, educational technology, educational planning, and philosophy of education who possessed substantial academic and professional experience related to digital citizenship and teacher education. Participants were selected through purposive sampling, and data collection continued until theoretical saturation was achieved. Data were gathered through semi-structured interviews designed on the basis of previous literature and the objectives of the study. Fourteen experts participated in the interviews, representing diverse academic backgrounds and professional experiences. Data analysis was conducted using Attride-Stirling's thematic analysis framework. The analytical process involved repeated reading of interview transcripts, identification of meaningful units, generation of initial codes, clustering of related codes into organizing themes, and abstraction of overarching themes. To ensure the trustworthiness of the findings, Lincoln and Guba's criteria were applied.

Findings: Analysis of the interview data resulted in the identification of four major themes: (1) the concept of digital citizenship, (2) the necessity of digital citizenship education, (3) prerequisites for a digital citizenship curriculum, and (4) curriculum elements of digital citizenship education. Regarding the concept of digital citizenship, participants emphasized that digital citizenship extends beyond mere access to or use of digital technologies. According to the experts, a digital citizen is an individual who possesses the knowledge, skills, attitudes, ethical commitments, and responsibilities necessary for effective participation in digital environments. Digital citizenship was described as a multidimensional

construct encompassing digital literacy, digital ethics, digital responsibility, digital participation, digital security, and critical engagement with digital media. The necessity of digital citizenship education emerged as a highly significant theme. Participants stressed that student teachers must develop digital competencies to meet the demands of twenty-first-century education. Several reasons were identified, including the need for technological proficiency, the central role of teachers in educational processes, effective integration of technology into teaching practices, preparation of students for digital societies, promotion of healthy digital culture, and teachers' role-modeling function. Experts argued that future teachers should not only be capable users of technology but also responsible guides who can support students in navigating digital opportunities and challenges. The third major theme concerned the prerequisites for implementing a digital citizenship curriculum. Participants highlighted the need for policy reform and shifts in educational attitudes toward digital learning and technology integration. They emphasized that current educational systems often remain dominated by traditional approaches characterized by textbook-centeredness, memorization, and examination-oriented practices. Additional prerequisites included improving technological infrastructure, providing adequate hardware and software resources, ensuring access to high-quality digital platforms, employing digitally competent faculty members, and creating opportunities for interaction and collaboration among student teachers both nationally and internationally. The fourth theme focused on curriculum elements. Concerning curriculum objectives, experts proposed developing student teachers' digital knowledge, skills, attitudes, and ethical dispositions. Objectives should be comprehensive, future-oriented, flexible, and responsive to rapid technological change. Regarding curriculum content, participants recommended incorporating topics such as digital literacy, digital rights and responsibilities, digital ethics, cybersecurity, media literacy, digital communication, digital economy, critical thinking, and emerging technologies such as artificial intelligence. Content should be current, practical, contextually relevant, and adaptable to learners' needs.

In relation to teaching and learning strategies, experts favored active, student-centered, technology-enhanced approaches. Recommended methods included problem-based learning, project-based learning, collaborative learning, simulations, role-playing activities, inquiry-based learning, and constructivist instructional approaches. These methods were considered particularly effective in fostering authentic learning experiences and developing practical digital citizenship competencies. Finally, assessment practices should move beyond traditional paper-and-pencil examinations toward authentic, performance-based, and process-oriented assessment methods. Experts emphasized evaluating learners' participation, collaboration, ethical decision-making, digital behaviors, practical projects, and real-world applications of digital citizenship skills. Assessment should reflect students' ability to function responsibly and effectively within actual digital environments.

Discussion and Conclusion: The findings indicate that digital citizenship education for student teachers requires a comprehensive and multidimensional curriculum framework that addresses cognitive, behavioral, ethical, social, and technological dimensions simultaneously. Experts viewed digital citizenship not merely as technological competence but as a holistic educational endeavor aimed at cultivating responsible, critical, ethical, and participatory citizens capable of thriving in digital societies. The study further demonstrates that successful implementation of a digital citizenship curriculum depends on systemic changes extending beyond curriculum content itself. Policy reforms, institutional support, technological infrastructure, faculty development, and cultural readiness are all essential prerequisites. Moreover, the proposed curriculum framework emphasizes future-oriented objectives, dynamic and evolving content, active pedagogical approaches, and authentic assessment practices that align with the complex realities of contemporary digital environments. Overall, the findings contribute to the growing body of knowledge on digital citizenship education by providing a contextually grounded framework for curriculum development in

teacher education. They suggest that preparing future teachers for digital citizenship requires moving beyond narrow technological training toward a broader educational vision that integrates ethical responsibility, critical awareness, social participation, and lifelong adaptability.

NUMBER OF REFERENCES

29

NUMBER OF FIGURES

1

NUMBER OF TABLES

5

Authors' Contributions

The present article is derived from the first author's doctoral dissertation in the field of Curriculum Planning at the University of Birjand. The first author is responsible for all stages of this research process. The other authors served as supervisors and research advisors.

Acknowledgements

The current study was supported by a grant from "Information and Communication Technology Research Institute" and "Connectivity & Communication Technologies Development Council (CCTDC)". The authors are grateful to Dr. Sasan Hosseinalizadeh for his assistance and support.

Conflict of Interest

The present research was supported by a grant from Information and Communication Technology Research Institute and Connectivity & Communication Technologies Development Council (CCTDC)"

Ethical Considerations

The study complied with all relevant ethical considerations in the conduct of the research.

Citation (APA): Atharinia, H.R., Rostaminezhad, M.A., Ramazanzade, KH., Eskandari, H. (2026). Experts' perceptions of the digital citizenship education curriculum for student-teachers at Farhangian university. *Interdisciplinary Studies in Education*, 5(2), 83-105. DOI:

 <http://doi.org/10.48310/ise.2026.20177.1393>

COPYRIGHTS

© 2026 This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0); The Authors retain the copyright and full publishing rights. Published by Farhangian University.

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

مقاله پژوهشی

ادراک صاحب‌نظران از برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال دانشجومعلم‌ان دانشگاه فرهنگیان

حمید رضا اطهری نیا^{۱*}، محمدعلی رستمی نژاد^۲، خیرالنساء رمضان زاده^۳، حسین اسکندری^۴^۱ دانش‌آموخته دکتری برنامه‌ریزی درسی دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.^۲ دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.^۳ استادیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.^۴ دانشیار گروه مشاوره و علوم تربیتی، دانشگاه بجنورد، بجنورد، ایران.

اطلاعات مقاله

چکیده

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۲۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۳/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۲۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۱۴

واژگان کلیدی:

برنامه‌درسی،

تربیت شهروندی دیجیتال،

ادراک،

فناوری،

دانشجومعلم‌ان،

دانشگاه فرهنگیان.

^۱ نویسنده مسئولhamidreza.athari.ny@birjand.ac.ir

۰۹۱۵-۹۱۳۹۷۱۳ ①

پیشینه و اهداف: با گسترش روزافزون فناوری‌های دیجیتال، بازاندیشی در مأموریت‌های نظام تربیت معلم برای پرورش معلم‌ان به عنوان شهروندان آگاه، مسئول و مشارکت‌جو ضرورتی انکارناپذیر است. هدف از پژوهش حاضر، شناسایی ادراک صاحب‌نظران از ابعاد گوناگون برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال دانشجومعلم‌ان دانشگاه فرهنگیان بود.

روش‌ها: این پژوهش با رویکرد کیفی و با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون انجام شد. مشارکت‌کنندگان شامل چهارده نفر از متخصصان حوزه‌های برنامه‌ریزی درسی، تکنولوژی آموزشی و فلسفه تعلیم و تربیت بودند که با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند از نوع نظری انتخاب شدند. داده‌ها از طریق مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته گردآوری و سپس تحلیل شدند.

یافته‌ها: تحلیل داده‌ها به استخراج چهار مضمون اصلی و بیست‌ویک مضمون فرعی انجامید. مضامین اصلی شامل مفهوم شهروندی دیجیتال، ضرورت تربیت شهروندی دیجیتال، پیش‌نیازهای تحقق برنامه‌درسی و عناصر برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال بودند.

نتیجه‌گیری: نتایج پژوهش بیانگر آن است که برنامه‌درسی اثربخش در این حوزه مستلزم توجه به مؤلفه‌هایی نظیر توانمندسازی اساتید، پرورش بینش انتقادی و مسئولیت‌پذیری اخلاقی در دانشجومعلم‌ان، بومی‌سازی محتوا، بهره‌گیری از روش‌های فعال، تعاملی و فناورانه یاددهی-یادگیری و استفاده از ارزشیابی‌های عملکردی، فرایندی و موقعیت‌محور است. این یافته‌ها می‌تواند به سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان درسی و اساتید دانشگاه فرهنگیان در طراحی یک برنامه‌درسی جامع، آینده‌نگر، تحول‌محور و متناسب با اقتضات پیچیده زیست جهان دیجیتال برای تربیت شهروندان آگاه، مسئول، منتقد و مشارکت‌جو کمک نماید.

مقدمه

پدیده شهروندی دیجیتال هم‌زمان با گسترش استفاده از رایانه و بروز دغدغه‌هایی در خصوص نحوه تعامل کاربران با فناوری‌های نوظهور شکل گرفت (رایبل^۱ و همکاران، ۲۰۰۴). رایبل و همکاران اولین افرادی بودند که اصطلاح شهروندی دیجیتال را با نگارش مقاله‌ای با عنوان «شهروندی دیجیتال: پرداختن به رفتار فناوری مناسب» در ادبیات پژوهشی وارد کردند. آنها در آن مقاله، با ارائه یک دیدگاه هنجاری، شهروندی دیجیتال را رفتار مناسب و مسئولانه در رابطه با استفاده از فناوری تعریف کردند. از آن زمان، مفهوم

شهروندی دیجیتال دچار تحولاتی شده و دامنه‌ای گسترده از مفاهیم نظری را در بر گرفته است. این طیف، شامل جنبه‌های فناورانه^۲ تا مفاهیمی که بر ابعاد اجتماعی و مشارکتی توجه دارند، است (گلیسون و فون‌گیلرن^۳، ۲۰۱۸) چنان‌که مشاهده می‌شود در مطالعات مختلف، تعاریف شهروندی دیجیتال ناظر بر مواردی از جمله مشارکت در جامعه اینترنت محور (جوی^۴، ۲۰۱۶)، عادات دیجیتال مسئولانه برای عملکرد در دنیای دیجیتال (مارتین^۵ و همکاران، ۲۰۱۹)، تمرین مشارکت مدنی با استفاده از منابع اینترنتی (جونز و میچل^۶، ۲۰۱۶) و بررسی انتقادی پیامدهای فناوری‌های دیجیتال (امجولو و مک‌گرگور^۷، ۲۰۱۶) است.^۸

با گسترش فزاینده فناوری‌های دیجیتال و چالش‌های نوپدید آن، ضرورت تربیت شهروندی دیجیتال برای گروه‌های مختلفی همچون دانش‌آموزان، دانشجویان و معلمان، به عنوان کنشگران اصلی جامعه دیجیتال، به‌طور روزافزونی احساس می‌شود. در این میان، آموزش دانشجومعلم از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا آنان در آینده مسئولیت آموزش و تربیت نسل‌های بعدی را بر عهده خواهند داشت و توانمندی آنان در زمینه شهروندی دیجیتال می‌تواند نقش بسزایی در ارتقای سواد دیجیتال و رفتار مسئولانه دانش‌آموزان ایفا کند.

با گسترش فناوری‌های دیجیتال، جامعه با چالش‌هایی مواجه شده است که دانشجومعلم اغلب برای مقابله با آن‌ها آماده نیستند. یکی از مشکلات اصلی، فقدان آموزش‌های کافی در زمینه شهروندی دیجیتال در برنامه‌های درسی تربیت معلم است. این کمبود منجر به ناتوانی دانشجومعلم در استفاده اخلاقی و مسئولانه از فناوری، حفاظت از حریم خصوصی و مقابله با آسیب‌ها و تهدیدات دیجیتال می‌شود که پیامدهایی از جمله افزایش آزار و اذیت‌های دیجیتال، مشارکت محدود در جامعه دیجیتال و کاهش امنیت دیجیتال به همراه دارد (ارتگرن^۹، ۲۰۲۲). آموزش‌های شهروندی دیجیتال قادر است کسب سواد اطلاعاتی و تفکر انتقادی، همکاری و ارتباطات آنلاین، آگاهی از مسائل حریم خصوصی و امنیتی، آمادگی برای مشاغل آینده (فرا-میگز^{۱۰} و همکاران، ۲۰۱۷) و فرهنگ احترام و مسئولیت‌پذیری را تضمین کند (توماس^{۱۱}، ۲۰۱۸). همچنین تحقیقات نشان داده‌اند دستیابی به سطوح بالای شهروندی دیجیتال می‌تواند به دانشجومعلم کمک کند تا به‌طور حرفه‌ای با مسائل چالش برانگیز مانند قلدری دیجیتال برخورد کنند (لیندفورس و الفسن^{۱۲}، ۲۰۲۳). علاوه بر این، درک دانشجومعلم در مورد مسائل دیجیتال آمادگی آنها را در مورد رفتارهای مناسب در استفاده از فناوری بهبود می‌بخشد. از این‌رو می‌توان گفت آموزش و تربیت شهروندی دیجیتال علاوه بر اینکه از منظر حرفه‌ای برای دانشجومعلمان حائز اهمیت است، در توسعه شخصی آنان نیز مؤثر است (پراسیتیو^{۱۳} و همکاران، ۲۰۲۳).

2. Technological
3. Gleason & Von Gillern
4. Choi
5. Martin
6. Jones & Mitchell
7. Emejulu & McGregor

۸. به دلیل پیوستگی موضوعی، برخی بخش‌های مبانی نظری و مفهومی آن مشابه یا هم‌پوشان با مقالات پیشین نویسنده است که از رساله استخراج شده‌اند. با این حال، زاویه دید، هدف پژوهش و داده‌های مورد استفاده در این مقاله، مستقل بوده و تحلیل‌ها و یافته‌ها نوآورانه است.

9. Örtgren
10. Frau-Meigs
11. Thomas
12. Lindfors & Olofsson
13. Prasetyo

دانش و مهارت‌های شهروندی دیجیتال صرفاً با گسترش کاربرد فناوری‌های دیجیتال در زندگی روزمره حاصل نمی‌شود، بلکه مستلزم آموزش هدفمند ابعاد و مؤلفه‌های این مفهوم است. یکی از مؤثرترین شیوه‌های تحقق این هدف، تدوین و اجرای برنامه‌درسی سازمان‌یافته است. برای آنکه دانش‌جو معلمان بتوانند با واقعیت‌های آینده‌ی جامعه دیجیتال مواجه شوند ضروری است که دانشگاه فرهنگیان از یک برنامه‌درسی جامع و مبتنی بر نیازهای روز برخوردار باشد. همچنانکه در ادبیات پژوهشی، تحقیقات زیادی بر لزوم تدوین برنامه‌های درسی تربیت شهروندی دیجیتال تأکید کرده‌اند (قون-چالالا^{۱۴}، ۲۰۱۸؛ گلیسون و فون‌گیلرن، ۲۰۱۸؛ عبدالطیف و گیمیل^{۱۵}، ۲۰۲۰). برنامه‌درسی به عنوان نقشه راه آموزشی، نقش اساسی در هدایت فرایند یادگیری دانش‌جو معلمان ایفا می‌کند. بررسی‌ها نشان داده است که برنامه‌های درسی موفق در حوزه شهروندی دیجیتال، به بهبود مهارت‌های تفکر انتقادی و افزایش مسئولیت‌پذیری در فضای مجازی منجر شده‌اند (حاتمی و همکاران، ۱۴۰۲). از این رو، تدوین یک برنامه‌درسی مناسب در دانشگاه فرهنگیان نه تنها به آماده‌سازی دانش‌جو معلمان برای نقش‌های حرفه‌ای خود کمک می‌کند، بلکه از پیامدهای منفی نبود آموزش‌های اصولی در این زمینه جلوگیری خواهد کرد.

سند برنامه درسی رسمی دانشگاه فرهنگیان یکی از مهم‌ترین ابزار در سنجش تحقق اهداف تربیت شهروندی دیجیتال دانش‌جو معلمان است. بررسی سند برنامه درسی رشته کارشناسی آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان نشان می‌دهد که دروسی مرتبط با حوزه شهروندی دیجیتال وجود دارند. این دروس «کاربست فناوری در یادگیری»، «سواد رسانه‌ای و تفکر انتقادی» و «کاربرد فناوری در آموزش ابتدایی» هستند (شورای عالی برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۹). مرور سرفصل این دروس نشان می‌دهد تأکید اصلی بر آموزش مهارت‌های مورد نیاز در استفاده از فناوری است (گلکاری و همکاران، ۱۴۰۱) در صورتی که شایستگی‌های شهروندی دیجیتال ابعاد گسترده‌تری دارد. بررسی این دروس گویای آن است که بسیاری از مؤلفه‌های شهروندی دیجیتال از جمله قانون، سلامت و رفاه و امنیت دیجیتال به اندازه کافی مورد توجه قرار نگرفته‌اند. به طور خاص، پرتکرارترین مؤلفه‌ای که در برنامه درسی آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان به چشم می‌خورد، سواد دیجیتال است. این عدم توجه یکسان به مؤلفه‌ها می‌تواند نشان‌دهنده نیاز به بازنگری برنامه درسی باشد (اطهری نیا، ۱۴۰۴).

بررسی پیشینه تجربی نشان می‌دهد مطالعات اندکی در ایران و پژوهش‌های متعددی در سایر کشورها در زمینه برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال صورت گرفته است. حسینی و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهش خود نتیجه گرفتند حضور تربیت شهروندی مجازی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی تا حد زیادی مغفول مانده است و نیاز به یک بازنگری در برنامه‌درسی وجود دارد. باسارماک^{۱۶} و همکاران (۲۰۱۹) در پژوهشی به تحلیل برنامه‌های درسی آموزش متوسطه ترکیه پرداختند و دریافتند آموزش‌های شهروندی نیز با محیط‌های دیجیتالی که جوانان با آن درگیر هستند همسو نیست و لزوم اصلاح برنامه‌درسی احساس می‌شود. فون‌گیلرن و همکاران (۲۰۲۴) در

14. Ghosn-Chelala

15. Al-Abdullatif & Gameil

16. Başarmak

پژوهشی به دیدگاه‌های معلمان در مورد شهروندی دیجیتال و ارتباط آن با آموزش سوادآموزی پرداختند. معلمان در این پژوهش ابراز کردند ادغام برنامه‌های درسی شهروندی دیجیتال در آموزش سوادآموزی می‌تواند مهارت‌های سواد دیجیتالی گسسته را به واحدهای آموزشی منسجم‌تری متصل کند که کودکان را برای استفاده ایمن و سازنده از فناوری‌های دیجیتال توانمند می‌سازد. مارتین و همکاران (۲۰۲۲) نیز در یک مطالعه ترکیبی به بررسی ادراکات معلمان پس از شرکت در یک دوره آموزش شهروندی دیجیتال پرداختند و نتیجه گرفتند دانش شهروندی دیجیتال معلمان پس از اجرای دوره افزایش یافته و آنها می‌توانند آموخته‌های خود را به محیط مدرسه منتقل کنند. مرور پیشینه این نکته را خاطرنشان می‌کند که وجود یک برنامه‌درسی شهروندی دیجیتال که دارای چارچوب مناسبی باشد برای آماده‌سازی دانشجومعلمان برای چالش‌های عصر دیجیتال ضروری است.

تدوین برنامه‌درسی ویژه دانشجومعلمان، باید در چارچوب نظام تربیت معلم و مبتنی بر اقتضائات آن انجام گیرد. تربیت معلم، یکی از ارکان تعیین‌کننده در نظام تعلیم و تربیت به شمار می‌آید و نقشی محوری در تحقق اهداف آموزشی ایفا می‌کند. به تعبیر موسی‌پور (۱۳۹۲) میزان موفقیت یا ناکامی در تحول نظام‌های آموزشی به طور مستقیم به توانمندی‌ها و شایستگی‌های حرفه‌ای معلمان وابسته است؛ زیرا آنان مجریان اصلی برنامه‌های درسی در سطوح مختلف آموزش هستند. از سوی دیگر، تربیت معلم به عنوان یکی از عوامل بنیادین نوآوری در نظام آموزشی، نیازمند ارائه الگوهای اثربخش در فرآیند آماده‌سازی حرفه‌ای معلمان است؛ وظیفه‌ای که بر عهده متولیان تربیت معلم و سیاست‌گذاران این حوزه قرار دارد. با توجه به اهمیت تربیت دانشجومعلمان برای ایفای نقش در جامعه دیجیتال و با در نظر گرفتن خلأ مطالعات در خصوص برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال برای این گروه، پژوهش حاضر با هدف تبیین ادراک صاحب‌نظران از ابعاد و مؤلفه‌های چنین برنامه‌ای در دانشگاه فرهنگیان انجام شده است؛ تا بر پایه آن، بتوان چارچوبی مفهومی و کاربردی برای طراحی برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال در این دانشگاه ارائه کرد.

روش شناسی

این پژوهش با رویکرد کیفی و با روش تحلیل مضمون انجام گرفته است. تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، تجزیه و تحلیل و گزارش الگوهای موجود در اطلاعات کیفی است (براون و کلارک^{۱۷}، ۲۰۰۶). قلمروی مورد مطالعه در این بخش، متخصصان برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال بودند که از طریق نمونه‌گیری هدفمند از نوع نظری، نمونه‌ی مورد نظر انتخاب و نمونه‌گیری تا رسیدن به حد اشباع داده‌ها ادامه یافت. ابزار گردآوری داده‌ها در این بخش، مصاحبه‌ی نیمه‌هدایت شده است و سؤالات مصاحبه بر اساس مطالعه پیشینه پژوهش انتخاب شد. فرایند مصاحبه‌ها نیز تا جایی پیش رفت که محقق به اطلاعات جدیدی دست نیابد. با توجه به اینکه اعتبار یافته‌ها در این مرحله از پژوهش به دانش و تجارب مصاحبه‌شوندگان بستگی دارد افرادی انتخاب شدند که توانایی پاسخگویی به سؤالات پژوهش و تسلط علمی پیرامون تربیت شهروندی دیجیتال داشته باشند. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش آتراید استرلینگ^{۱۸} استفاده

17. Braun & Clarke

18. Attride-stirling

خواهد شد که مراحل آن شامل آشنایی با داده‌ها، تولید کدهای اولیه، جستجوی مضامین، بررسی مضامین، تعریف و نام‌گذاری مضامین و تهیه گزارش است (کیگر و وارپیو^{۱۹}، ۲۰۲۰).

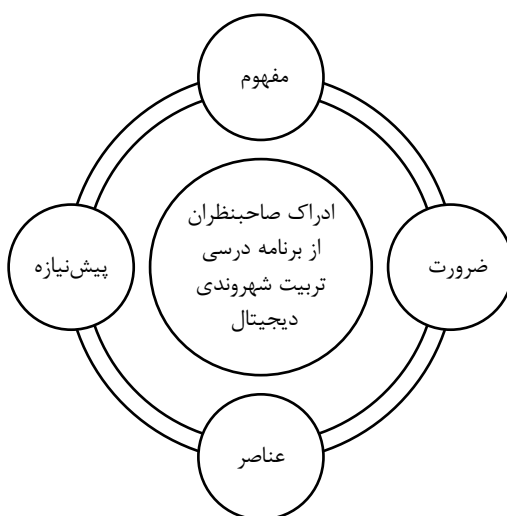
جدول ۱. ویژگی‌های مصاحبه‌شوندگان
Table 1. Characteristics of the Interview Participants

کد	جنسیت	تخصص	سابقه	کد	جنسیت	تخصص	سابقه
۱	مرد	برنامه‌ریزی درسی	۳۴ سال	۸	مرد	فلسفه تعلیم و تربیت	۳۰ سال
۲	مرد	تکنولوژی آموزشی	۲۳ سال	۹	مرد	برنامه‌ریزی درسی	۱۱ سال
۳	زن	برنامه‌ریزی درسی	۱۰ سال	۱۰	زن	تکنولوژی آموزشی	۱۷ سال
۴	مرد	برنامه‌ریزی آموزشی	۲۸ سال	۱۱	مرد	تکنولوژی آموزشی	۱۲ سال
۵	مرد	تکنولوژی آموزشی	۱۵ سال	۱۲	زن	تکنولوژی آموزشی	۲۶ سال
۶	زن	تکنولوژی آموزشی	۱۵ سال	۱۳	مرد	فلسفه تعلیم و تربیت	۱۴ سال
۷	مرد	تکنولوژی آموزشی	۲۱ سال	۱۴	مرد	برنامه‌ریزی درسی	۲۹ سال

برای اعتباریابی یافته‌های این مرحله از معیارهای لینکلن و گوبا استفاده شد. بر طبق این روش یافته‌ها از نظر چهار ملاک اطمینان‌پذیری، انتقال‌پذیری، اتکاپذیری و تأییدپذیری مورد بررسی قرار می‌گیرد. برای بررسی ملاک اطمینان‌پذیری و تأییدپذیری از روش کنترل اعضا استفاده شد. این روش مستلزم ارائه مجدد تحلیل‌ها، تفاسیر و نتیجه‌گیری‌ها به مشارکت‌کنندگان است به طوری که بتوانند در مورد صحت و اطمینان‌پذیری توضیحات ارائه شده اظهار نظر کنند. جهت بررسی ملاک انتقال‌پذیری از روش توصیف پرمایه و غنی که به خواننده امکان قضاوت در مورد انتقال‌پذیری یافته‌ها را می‌دهد استفاده شد (کرسول، ۱۳۹۸). برای سنجش ملاک اتکاپذیری نیز لازم است پژوهشگر مدارک کافی مرتبط با پدیده مورد مطالعه را داشته باشد و به طور دقیق رویه مورد مطالعه، زمینه و شرایط پژوهش را توصیف کند (هومن، ۱۳۸۵).

یافته‌های پژوهش

تحلیل مصاحبه‌های متخصصان، چهار محور را در تربیت شهروندی دیجیتال دانشجویان معلمان آشکار کرد. این چهار محور در واقع چهار مضمون اصلی مفهوم شهروندی دیجیتال، ضرورت تربیت شهروندی دیجیتال، پیش‌نیازهای برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال و عناصر برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال هستند. در این بخش به این چهار مضمون به صورت مجزا پرداخته می‌شود.

شکل ۱. ادراک صاحب‌نظران از برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال

Figure 1. Experts' Perceptions of the Digital Citizenship Education Curriculum for Student Teachers

مفهوم شهروندی دیجیتال

تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه با صاحب‌نظران در مورد مفهوم شهروندی دیجیتال از طریق استخراج مضامین آن در

جدول ۲ انجام گرفته است.

جدول ۲. مضامین مستخرج در مورد مفهوم شهروندی دیجیتال.

Table 2. Themes Derived from Experts' Perspectives on the Concept of Digital Citizenship.

مضمون اصلی	مضامین فرعی
مفهوم شهروندی دیجیتال	استفاده از اینترنت - استفاده از امکانات دنیای دیجیتال - کسب دانش، مهارت و بینش‌ها - مسئولیت‌ها و وظایف در فضای دیجیتال - وجود ابعاد مختلف

نتایج حاصل از مصاحبه‌ها نشان داد متخصصان برداشت‌های متفاوتی از تعریف شهروندی دیجیتال دارند. یکی از کلیدی‌ترین مفاهیم در این برداشت‌ها استفاده از اینترنت و امکانات دنیای دیجیتال است. مصاحبه‌شونده شماره ۱ برداشت خود را به این صورت بیان کرد: «تربیت شهروندی دیجیتال فرایند تربیت افرادی است که بتوانند در زندگی اجتماعی و فردی خودشان از ابزارهای دنیای دیجیتال استفاده کنند». مصاحبه‌شونده شماره ۶ شهروندی دیجیتال را بدین صورت تعریف کرده است: «شهروند دیجیتال فردی است که برای انجام امور سیاسی، آموزشی، فرهنگی و ... از اینترنت استفاده می‌کند و برای رفع نیازهای روزمره، توانایی استفاده از امکانات اینترنتی را داشته باشد». مصاحبه‌شونده دیگری نیز بدین گونه پاسخ داده است: «شهروندی دیجیتال به معنای توانایی افراد برای استفاده آگاهانه، مسئولانه، اخلاقی و مؤثر از فناوری‌های دیجیتال در زندگی شخصی، تحصیلی و حرفه‌ای خود است» (کد ۱۴)

برداشت دیگری که از شهروندی دیجیتال وجود دارد این است که هر فردی که از اینترنت استفاده می‌کند را نمی‌توان شهروند دیجیتال محسوب کرد. در واقع صرف دسترسی به اینترنت و استفاده از آن برای ارائه یک تعریف کامل از شهروندی دیجیتال کافی نیست؛ بلکه یک شهروند دیجیتال علاوه بر استفاده از اینترنت، باید مجموعه‌ای از دانش‌ها، مهارت‌ها و نگرش‌ها را داشته باشد.

«شهروندی دیجیتال مجموعه‌ای از مهارت‌ها و دانش‌هایی را دربرمی‌گیرد که افراد برای بهتر زیستن در عصر دیجیتال به آن نیازمندند که شامل دانش استفاده از فناوری‌های دیجیتال و استفاده آگاهانه، مسئولانه و متعهدانه از این فناوری‌ها است.» (کد ۱۰).

«شهروند دیجیتال فردی است که مجموعه‌ای از آگاهی‌ها و دانش‌های شهروندی دیجیتال را آموخته باشد، توانمند به مهارت‌های شهروندی دیجیتال باشد و بینش‌ها و تمایلات شهروندی دیجیتال را کسب کرده باشد.» (کد ۴).

«شهروند دیجیتال به فردی اطلاق می‌شود که سواد لازم را در استفاده از فضای مجازی داشته باشد. منظور از سواد، دانش، مهارت و جنبه عاطفی و نگرشی است که تحت عنوان اخلاق از آن نام می‌بریم.» (کد ۷).

برداشت دیگر مصاحبه‌شوندگان از شهروندی دیجیتال متمرکز بر وظایف و مسئولیت‌های افراد در فضای دیجیتال است. در واقع شهروندی که سواد لازم را در استفاده از فناوری‌های دیجیتال دارد باید بتواند از این سواد در انجام مسئولیت‌ها و وظایف خود بهره لازم را ببرد.

«شهروندی دیجیتال به مسئولیت‌ها و وظایف اشخاص در فضای دیجیتال اطلاق می‌شود. کسی که به این مسئولیت‌ها و وظایف تسلط داشته باشد شهروند دیجیتال نامیده می‌شود.» (کد ۵).

توجه به ابعاد مختلف شهروندی دیجیتال، برداشت دیگری است که صاحب‌نظران ارائه داده‌اند. در واقع به شهروندی دیجیتال ابعاد مختلفی نسبت داده‌اند که نمی‌توان بدون در نظر گرفتن این ابعاد، تعریف کاملی از این مفهوم ارائه کرد. مصاحبه‌شونده‌ای در این خصوص اشاره کرده است: «شهروندی دیجیتال، مفهومی در حال تحول است که درک جامع از این مفهوم، فراتر از توانایی استفاده از ابزارهای دیجیتال، مستلزم توجه به ابعاد مختلف آن از جمله اخلاق دیجیتال، مسئولیت‌پذیری دیجیتال، مشارکت دیجیتال، امنیت دیجیتال و سواد رسانه‌ای است.» (کد ۹).

ضرورت تربیت شهروندی دیجیتال

جدول ۳. مضامین مستخرج در مورد ضرورت‌های تربیت شهروندی دیجیتال

Table 3. Themes Derived from Experts' Perspectives on the Necessity of Digital Citizenship Education

مضمون اصلی	مضامین فرعی
ضرورت‌ها	تسلط بر فناوری و توسعه مهارت‌های ضروری - نقش کلیدی معلم در فرایند تعلیم و تربیت - استفاده از فناوری در کلاس درس - به‌روز ماندن معلمان - تربیت دانش‌آموزان برای عصر دیجیتال - نقش الگویی معلم - ترویج فرهنگ دیجیتال

تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه با صاحب‌نظران در مورد ضرورت‌های تربیت شهروندی دیجیتال دانشجویان از طریق استخراج مضامین آن در جدول ۳ انجام گرفته است.

در خصوص ضرورت تربیت شهروندی دیجیتال دانشجویان، مصاحبه‌شوندگان به دلایل متفاوتی اشاره کردند. یکی از این موارد ضرورت تسلط به فناوری است. «دانشجومعلم‌ان به عنوان افرادی که قرار است در آینده با دانش‌آموزان نسل جدید تعامل داشته باشند، لازم است با فناوری آشنا باشند و به آن تسلط پیدا کنند» (کد ۳).

«شهروندی دیجیتال شامل مهارت‌هایی است که برای موفقیت در قرن بیست و یکم ضروری هستند. این مهارت‌ها شامل تفکر انتقادی، حل مسئله، همکاری، ارتباطات و سواد رسانه‌ای است. دانشجویان با کسب این مهارت‌ها، می‌توانند در زندگی شخصی و حرفه‌ای خود موفق‌تر عمل کنند» (کد ۹).

مصاحبه‌شونده دیگری با تأکید بر نقش و جایگاه مهم دانشجویان در فرایند تربیت در نظام آموزش و پرورش و به طور کلی دستگاه تعلیم و تربیت اشاره کرد: «اگر نظام‌های آموزشی به بهترین شکل ممکن از نظر فضا، محتوا و ابزارهای آموزشی مجهز باشند ولی معلم مجهز به دانش فناوری نباشد، همه آن فضاها اتر می‌ماند ... حالا مرکزیت این نیروی انسانی را می‌توان در بین دانشجویان جستجو کرد» (کد ۱). «اگر بپذیریم بخش مهمی از آموزش‌های شهروندی دیجیتال بر عهده نهاد آموزش و پرورش است، نیاز است معلم‌ان به عنوان مهمترین مؤلفه این نهاد آمادگی‌های لازم را کسب کنند تا بتوانند عملکرد مؤثری برای دانش‌آموزان خود داشته باشند» (کد ۵). «اگر معلم را به عنوان کسی که باید در این زمینه الگو باشد و قرار است مفاهیمی را به دانش‌آموزان آموزش دهد بپذیریم لازم است توانمندی‌های لازم را کسب کند» (کد ۷).

مصاحبه‌شونده‌های دیگری ضرورت تربیت شهروندی دیجیتال دانشجویان را آماده‌سازی و تربیت دانش‌آموزان برای عصر دیجیتال و آمادگی آنها برای زیست در دنیای دیجیتال بیان کرد. «کسب سواد، بینش و فرهنگ خاص فضای دیجیتال، تشخیص اطلاعات معتبر و تحلیل آنها، کسب ارزش‌های اجتماعی فضای دیجیتال از جمله موارد مهمی است که نیاز است دانش‌آموزان برای زندگی در دنیای دیجیتال کسب کنند» (کد ۴).

«دانشجومعلم‌ان، معلمان آینده‌ای هستند که وظیفه تربیت نسل آینده را بر عهده دارند. آنها باید بتوانند دانش‌آموزان را برای زندگی در دنیای دیجیتال آماده کنند، مهارت‌های لازم را به آنها آموزش دهند و آنها را در برابر چالش‌های این فضا محافظت کنند» (کد ۹). اهمیت دیگر تربیت شهروندی دیجیتال دانشجویان به استفاده از فناوری در کلاس برمی‌گردد زیرا امروزه استفاده از فناوری در کلاس یک انتخاب نیست، بلکه یک ضرورت است. «یکی از ضرورت‌های تربیت شهروندی دیجیتال کاربست ابزارهای فناورانه در آموزش دروس، ارائه محتواهای آموزشی با استفاده از فناوری و تعامل با دانش‌آموزان در فضای دیجیتال در جهت کمک به رفع مسائل آنها است» (کد ۲).

یکی دیگر از ضرورت‌های تربیت دانشجومعلم‌ان به عنوان شهروندان دیجیتال، ترویج فرهنگ دیجیتال در جامعه است. فرهنگی که می‌تواند از سوی معلم به دانش‌آموز القا شود. مصاحبه‌شونده شماره ۹ در این خصوص اشاره کرده است: «دانشجومعلم‌ان می‌توانند با آموزش‌های شهروندی دیجیتال، فرهنگ دیجیتال سالم را در جامعه ترویج کنند. آنها می‌توانند به دانش‌آموزان خود بیاموزند که چگونه از فناوری‌های دیجیتال به طور مسئولانه و اخلاقی استفاده کنند».

یکی دیگر از مواردی که صاحب‌نظران در خصوص ضرورت تربیت شهروندی دیجیتال به آن اشاره کردند مسئله به‌روزتر بودن معلم‌ان نسبت به دانش‌آموزان خود است؛ زیرا در مواقعی بسیاری از دانش‌آموزان نسبت به استفاده از فناوری‌های دیجیتال آگاه و مسلط هستند. «برخی از دانش‌آموزان در این زمینه از معلم‌ان یا اساتید جلوتر هستند چون خیلی از معلم‌ان در استفاده از فضای مجازی مشکل دارند و بعضاً می‌بینیم که دانش‌آموزان نسبت به آنها در استفاده از این فضا آمادگی بیشتری دارند. بنابراین معلم‌ان علاوه بر اینکه از یک خلأ تئوریک در این زمینه برخوردارند، به لحاظ عملی نیز در شایستگی‌های دیجیتال دچار ضعف هستند» (کد ۷).

پیش‌نیازهای برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال

تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه با صاحب‌نظران در مورد پیش‌نیازهای برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال دانشجومعلم‌ان از طریق استخراج مضامین آن در جدول ۴ انجام گرفته است.

جدول ۴. مضامین مستخرج در مورد پیش‌نیازهای برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال.

Table 4. Themes Derived from Experts' Perspectives on the Prerequisites of a Digital Citizenship Education Curriculum.

مضمون اصلی	مضامین فرعی
پیش‌نیازها	بازنگری در سیاست‌های کلی در مورد استفاده از فناوری - آماده کردن ذهنیت‌ها نسبت به آموزش‌های مجازی - تدارک زمینه لازم برای تبادل نظر دانشجومعلم‌ان - وجود اساتید آگاه به فناوری - برخورداری دانشگاه از امکانات و تجهیزات مناسب و به‌روز

نتایج حاصل از داده‌ها نشان داد تدوین برنامه‌درسی، پیش‌نیازهای خاص خود را دارد. مطلب مهمی که می‌توان در ابتدا گفت این است که وضعیت فعلی دانشگاه فرهنگیان در تربیت شهروندی دیجیتال، مطلوب نیست. مصاحبه‌شونده شماره ۱ در این خصوص ذکر کرده است:

«دانشگاه فرهنگیان معلم‌ان را برای آینده تربیت نمی‌کنند. یعنی آن استلزامات و ابزارهایی که لازم است معلم‌ان آینده به آن تجهیز شوند، در برنامه‌درسی تربیت معلم فراهم نشده است؛ چون رویکرد سیاست‌گذاران تربیت معلم اصرار بر روش‌ها، منش‌ها و محتواهای حاکم بر گذشته است و این نمی‌تواند معلم‌ان را برای آینده دانش‌آموزان تربیت کند. معلم‌ان ما باید به ابزارهایی که آیندگان گرفتار آن می‌شوند مجهز باشند. پس برنامه‌درسی تربیت معلم باید دارای چنین استلزامی باشد که نیست».

بنابراین می‌توان اشاره کرد یکی از پیش‌نیازهای تدوین برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال این است که در دانشگاه‌های فرهنگیان و به طور کلی در امر تربیت معلم، رویکردها و جهت‌گیری‌های جدیدی در زمینه سیاست‌گذاری شکل بگیرند. در واقع سیاست‌های جدید باید جایگزین سیاست‌های قدیمی شوند. در قدم اول ضروری است ابزارهای فناورانه به عنوان ابزارهای آموزشی پذیرفته شوند.

«ما هنوز در نظام آموزشی با این مسئله روبه‌رو هستیم که یادگیرندگان نمی‌توانند همراه خود گوشی و لپ‌تاپ بیاورند زیرا نظام آموزشی آنها را به عنوان ابزار نپذیرفته است بنابراین ما هدف تربیت شهروند دیجیتال را نمی‌توانیم در برنامه‌درسی دنبال کنیم» (کد ۱).

مصاحبه‌شونده دیگری به لزوم تغییر دیدگاه نظام آموزشی به علت تأکید بیش از حد بر کتاب‌محوری، حافظه‌محوری و آزمون‌محوری سخن گفت:

«وضعیت حاکم بر نظام آموزشی کشور چه دانشگاه‌ها و چه مدارس به گونه‌ای است که بر حافظه‌محوری، کتاب‌محوری و آزمون‌محوری تأکید می‌شود مادامی که این نگاه اصلاح نشود اگر بخواهیم شهروند دیجیتال تربیت کنیم با این رویکرد نمی‌توانیم موفق شویم و باید این نگاه و رویکرد حاکم بر نظام آموزشی تغییر کند»

مصاحبه‌شونده شماره ۴ نیز به تغییر در سیاست‌های دانشگاه فرهنگیان اشاره کرد:

«حکمرانی سیاسی آموزش رودررو را بیشتر می‌طلبد، زیرا سیاست‌گذاران به عواقب منفی فضای مجازی توجه بیشتری کرده‌اند و فواید آن را ندیده‌اند و معتقدند هنوز ذهنیت‌ها و باورها نسبت به آموزش مجازی آماده نیست. البته برخی نگرانی‌ها درست است زیرا فضای دیجیتال تماماً مثبت نیست و ممکن است یادگیرندگان را دچار مشکل کند. در هر حال به نظر من تجربه دوران کرونا می‌توانست در دوران پساکرونا بیشتر به کار بیاید و دانشگاه فرهنگیان می‌توانست از تمامی فرصت‌های فضای مجازی استفاده کند. در این خصوص نیازمند بازنگری در سیاست‌های کلی هستیم.»

«تا زمانی که نگرش نیروی انسانی موجود در دانشگاه فرهنگیان اعم از اساتید، کادر اجرایی و ... نسبت به مسئله آموزش مجازی تغییر نکند، بعید است بتوانیم در تربیت دانشجومعلمان برای تبدیل شدن به شهروندان دیجیتال قدم مثبتی برداریم.» (کد ۱۰)

نکته دیگری که در خصوص پیش‌نیازهای برنامه‌درسی به چشم می‌خورد به‌روزرسانی و تجهیز دانشگاه فرهنگیان به امکانات لازم است. در واقع بسیاری از دانشجومعلمان با توجه به رتبه برتر خود، انتظار دارند که به دانشگاهی با امکانات و تجهیزات پیشرفته و اساتید برجسته قدم گذارند ولی به این صورت نیست، بنابراین انگیزه دانشجومعلمان پایین می‌آید. مصاحبه‌شوندگان نظرات خود را این چنین بیان کرده‌اند:

«در حالی که بهترین رتبه‌ها وارد دانشگاه‌های فرهنگیان می‌شوند با توجه به اینکه دانشگاه فرهنگیان از لحاظ امکانات و تجهیزات نسبت به سایر دانشگاه‌ها در جایگاه پایین‌تری هستند و همچنین اساتید آنها بعضاً ضعیف‌تر از سایر دانشگاه‌ها است دانشجویانی که وارد دانشگاه فرهنگیان می‌شوند از لحاظ عاطفی و روانشناختی دچار سرخوردگی می‌شوند. فضا ارضا‌کننده دانشجویان دانشگاه فرهنگیان با

آن رتبه و وضعیت تحصیلی نیست ... اگر این الزام برطرف نشود ما در عمل و در اجرا نمی‌توانیم برنامه‌درسی تربیت شهروند دیجیتال را پیاده کنیم» (کد ۷).

«تأمین منابع مالی، تجهیزات و زیرساخت‌های لازم از پیش‌نیازهای مهم برای اجرای برنامه‌درسی به‌شمار می‌آید. این منابع شامل دسترسی به اینترنت پرسرعت، نرم‌افزارهای آموزشی، و منابع آموزشی آنلاین هستند» (کد ۹).

یکی دیگر از پیش‌نیازهای برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال وجود اساتید آگاه و مسلط به فناوری در دانشگاه فرهنگیان است (کد ۳). مصاحبه‌شونده شماره ۱ در خصوص ضرورت وجود اساتید اشاره کرده است:

«در دانشگاه فرهنگیان اساتید از دانشجویان عقب‌تر هستند و وقتی استادی خودش عقب‌تر است نمی‌تواند با تسلط آموزش دهد. این امر در آموزش‌های مجازی دوره کرونا مشهود بود. استادی که قادر نبود وارد سامانه‌ها بشود و از ابزارهای دیجیتال و رسانه‌های مجازی استفاده نکند طبیعی است که نتواند دانشجویانش را در این سمت و سو تربیت کند».

«آموزش مدرسان برای تدریس مفاهیم شهروندی دیجیتال ضروری است. مدرسان باید با مفاهیم شهروندی دیجیتال، روش‌های تدریس فعال، و استفاده از فناوری‌های آموزشی آشنا باشند» (کد ۹).

مصاحبه‌شونده شماره ۶ نیز در این خصوص اشاره داشته است:

«دانشگاه فرهنگیان قبل از تدوین برنامه‌درسی، باید دانشجو معلمان را در این زمینه آماده کند و این مهم مستلزم داشتن امکانات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری است و همچنین نیروی انسانی متخصص در آموزش دانشجو معلمان. منظورم از نیروی انسانی، اساتید متخصص جهت تدریس دروس مرتبط است».

از جمله پیش‌نیازهای دیگر این است که زمینه و شرایطی فراهم شود که دانشجو معلمان بتوانند با دانشجو معلمان دیگر در سایر دانشگاه‌های فرهنگیان کشور و همچنین مراکز تربیت معلم کشورهای موفق، ارتباط داشته باشند. مصاحبه‌شوندگان در این زمینه اظهار کردند در دانشگاه‌های فرهنگیان چنین شرایطی فراهم نشده است.

«هیچ مرکز تربیت معلمی ابزاری برای ارتباط‌گیری دانشجو معلمان با سایر دانشجویان دانشگاه‌های دیگر مانند دانشگاه فرهنگیان تهران ندارد. کدام دانشگاه فرهنگیان مواد آموزشی تدارک دیده است که طی آن دانشجو قادر است با مرکز تربیت معلم کشور دیگر مثل آلمان، ژاپن و ... ارتباط داشته باشد؟ هیچ کدام. کدام دانشجو معلم ما قادر است وارد کتابخانه دیجیتال سایر دانشگاه‌های دنیا وارد شود؟ اصلاً چنین امکانی وجود دارد؟» (کد ۱).

عناصر برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال

تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه با صاحب‌نظران در مورد عناصر برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال دانشجو معلمان از طریق استخراج مضامین آن در جدول ۵ انجام گرفته است.

جدول ۵. مضامین مستخرج در مورد پیش‌نیازهای برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال.

Table 5. Themes Derived from Experts' Perspectives on the Prerequisites of a Digital Citizenship Education Curriculum.

مضمون اصلی	مضامین فرعی	کدهای اولیه
	هدف	کسب دانش، مهارت و نگرش‌های شهروندی دیجیتال - تربیت دانش‌آموزان برای حضور مسئولانه و ایمن در دنیای دیجیتال - انعطاف‌پذیری در اهداف - توجه بر آینده‌پژوهی در تدوین اهداف - جامعیت در اهداف-
	محتوا	تدوین محتوا بر اساس عناصر رایبل - مفاهیم حوزه دیجیتال - مفاهیم اجتماعی دیجیتال - جامع و فراگیر بودن محتوا - به‌روز بودن محتوا - محتوای کاربردی و واقعی - هماهنگ با نیازهای یادگیرندگان - محتوای نوپدید
عناصر برنامه‌درسی	راهنماهای یادگیری	روش‌های تعاملی و مشارکتی - تأکید بر تجارب عینی و مستقیم - مبتنی بر فناوری - مبتنی بر یادگیری فعال - مبتنی بر تفکر انتقادی - مبتنی بر پرسشگری - مبتنی بر گفتگو و دیالوگ - استفاده از رویکرد سازنده‌گرایی در تدریس - شبیه‌سازی - حل مسئله - ایفای نقش - یادگیری مبتنی بر پروژه
	ارزشیابی	فردی و گروهی - فرایندی - آزمون‌های شبیه‌سازی شده - آزمون‌های عملی - ارزشیابی از پروژه‌های عملی - ارزشیابی از انگیزه‌ها و علایق - ارزشیابی در موقعیت‌های اصیل و واقعی - ارزشیابی از مهارت‌های شهروندی دیجیتال - ارزشیابی عملکردی

هدف

یافته‌های حاصل از تحلیل مصاحبه‌ها نشان داد هدف کلی برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال، تربیت دانش‌جو معلمان به‌عنوان معلمان آینده به‌گونه‌ای است که بتوانند دانش‌آموزانی با توانمندی‌های لازم برای حضور مسئولانه و ایمن در فضای دیجیتال پرورش دهند. اهداف جزئی برنامه‌درسی، برخورداری از دانش، مهارت و نگرش‌های لازم است.

«هدف اصلی دانشگاه فرهنگیان باید این باشد که دانش‌جو معلمان بتوانند در آینده دانش‌آموزانی تربیت کنند که بتوانند در دنیای دیجیتال حضور موفق داشته باشند ... منظور از حضور موفق دو جنبه مسئولانه بودن و ایمن بودن است» (کد ۴).

«اهداف جزئی برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال، تربیت دانش‌جو معلمان دارای دانش یا سواد دیجیتال، دارای مهارت‌های دیجیتال و برخوردار از تمایلات، نگرش‌ها و عواطف دیجیتال باشند» (کد ۷).

سواد دیجیتال شامل آشنایی با رسانه، استفاده درست و دقیق از آن، جستجوی اطلاعات، تجزیه و تحلیل و ارزشیابی اطلاعات و حضور موفق در فضای دیجیتال است. نگرش‌ها و عواطف باید به‌گونه‌ای تقویت شود که دانشجو علاقه‌مند به حضور در فضای دیجیتال شود و از اینکه در آن فضا است احساسات مثبتی داشته باشد. همچنین در برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال اهداف باید بر سواد دیجیتال، امنیت فضای مجازی، ملاحظات اخلاقی در فضای مجازی، سواد رسانه‌ای و حقوق شهروند دیجیتال تمرکز نمایند.

اهداف برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال دارای ویژگی‌هایی هستند. اولین ویژگی انعطاف‌پذیری در اهداف است. به دلیل تغییرات سریع در فناوری‌ها و محیط‌های دیجیتال، اهداف برنامه‌درسی باید به گونه‌ای تنظیم شوند که امکان بازبینی و اصلاح بر اساس تحولات

جدید را داشته باشند. این به معنای طراحی اهدافی با رویکردی منعطف است که بتوانند با نیازهای آینده دانشجویان همسو شوند. مصاحبه‌شونده ۱ در این خصوص اظهار داشته است:

«بعضی اهداف در برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال غیرقطعی و متغیر هستند... نمی‌توانیم تماماً اهداف از پیش تعیین شده برای آن در نظر بگیریم زیرا علوم در حال منسوخ شدن است. با توجه به این نکته، بجز اهداف آرمانی و ایدئولوژیکی ما نمی‌توانیم اهدافی را برای همیشه تعیین کنیم».

ویژگی دیگر، که کاملاً مرتبط با ویژگی قبلی است، توجه بر آینده‌پژوهی در تدوین اهداف است. در تدوین اهداف، استفاده از سناریوهای مختلف برای آینده و تحلیل روندهای آینده‌نگرانه در حوزه دیجیتال ضروری است؛ زیرا کمک می‌کند اهدافی طراحی شوند که نه تنها بر اساس شرایط فعلی، بلکه با نگاهی به آینده نیز کارآمد باشند.

«در خصوص هدف باید حتماً به آینده پژوهی توجه کنیم. ما اهدافی نمی‌توانیم ترسیم کنیم که کاملاً برای آینده منطبق باشد چون آینده دارای ابهام است ولی به هر حال باید خودمان را برای آن آماده کنیم» (کد ۱).

اهداف برنامه‌درسی درسی باید از ویژگی جامعیت نیز برخوردار باشد. جامعیت به معنای پوشش همه‌جانبه و کامل ابعاد مختلف مرتبط با تربیت شهروند دیجیتال است، به گونه‌ای که تمامی جنبه‌های ضروری برای آماده‌سازی دانشجویان برای دنیای دیجیتال در نظر گرفته شود.

«اهداف برنامه‌درسی باید ویژگی‌هایی چون جامع و فراگیر بودن را دربرگیرد یعنی ابعاد مختلف مرتبط با تربیت شهروند دیجیتال را پوشش بدهد» (کد ۶).

محتوا

یافته‌ها نشان داد تعدادی از مصاحبه‌شوندگان معتقدند محتوای برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال می‌تواند بر اساس مدل رایبل تنظیم شود. این مدل باید هم در حوزه نظر و عمل در برنامه‌درسی پوشش داده شود.

«به نظر می‌رسد نه حوزه شهروندی دیجیتال رایبل می‌تواند چارچوب مناسبی را برای تدوین محتوا فراهم کند» (کد ۵)

«مفاهیم کلیدی مانند حقوق دیجیتال، اخلاق دیجیتال، امنیت دیجیتال، سواد رسانه‌ای، تجارت دیجیتال و ... که همگی جزء نه

مؤلفه رایبل هستند باید در برنامه‌درسی لحاظ شوند» (کد ۱۲)

مصاحبه‌شوندگان، ویژگی جامعیت را نه تنها به اهداف، بلکه به محتوای برنامه‌درسی نیز نسبت دادند؛ زیرا شهروندی دیجیتال مفهومی چندبعدی است که آموزش آن مستلزم در نظر گرفتن تمامی ابعاد آن است.

محتوای برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال باید بخشی به حوزه دیجیتال و بخشی به جامعه‌شناسی فضای دیجیتال اختصاص پیدا کند. محتواهای حوزه دیجیتال شامل مفاهیم استفاده از رسانه، کار با نرم‌افزارهای آموزشی، مفاهیم تخصصی حوزه‌های دیجیتال و مفاهیم مربوط به استفاده از ابزارهای فناورانه مثل تبلت و کامپیوتر و ... است. بخش دیگر محتوا مفاهیم اجتماعی دیجیتال را دربرمی‌گیرد.

همچنین در برنامه‌درسی مفاهیمی چون آشنایی با امنیت سایبری، آشنایی با سواد دیجیتال و کسب مهارت‌های کاربرد ابزارهای دیجیتال آشنایی با حقوق شهروند دیجیتال، آشنایی با ملاحظات اخلاقی در فضای مجازی، ارتباطات دیجیتال، اقتصاد دیجیتال، سواد رسانه‌ای، تفکر تحلیلی و نقادانه باید در نظر گرفته شود.

مصاحبه‌شوندگان به این محتوایی که اشاره شد ویژگی‌های دیگری اختصاص داده‌اند. آنها اظهار داشته‌اند محتوای برنامه‌درسی باید بروز باشد، با مثال‌های کاربردی و عملی و نمونه‌ها و سناریوهای واقعی همراه شود و همچنین با نیازهای دانشجومعلم‌ان همخوانی داشته باشد.

مصاحبه‌شونده ۹ در خصوص به‌روز بودن محتوا اشاره کرده است: «یکی از جنبه‌های به‌روز بودن محتوا در حال حاضر پرداختن به مسئله هوش مصنوعی است. هوش مصنوعی جایگاه بسیار مهمی در برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال دارد. مثلاً در تولید محتوای آموزشی جذاب و تعاملی مانند ویدئوها، بازی‌ها و شبیه‌سازی‌ها کاربرد دارد.»

همچنین این مصاحبه‌شونده در خصوص هماهنگی محتوا با نیازهای دانشجومعلم‌ان بیان کرده است: «محتوای برنامه‌درسی باید آنقدر انعطاف‌پذیر باشد که بتواند به طیف متنوعی از نیازهای دانشجومعلم‌ان پاسخ دهد.»

تعدادی از مصاحبه‌شوندگان نیز معتقد بودند با توجه به پیچیدگی و پیش‌بینی‌ناپذیری فضای دیجیتال، انتظار می‌رود محتوای برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال، به‌ویژه برای دانشجومعلم‌ان، صرفاً از نوع تجویزی و ایستا نباشد. بلکه بخشی از این محتوا باید ماهیتی نوپدید^{۲۰} و در حال تکوین داشته باشد؛ به این معنا که در جریان تعامل فعال یادگیرنده با محیط دیجیتال، تجربه‌های زیسته، نیازهای موقعیتی و تحولات فناورانه شکل گیرد. چنین نگاهی، امکان انطباق برنامه‌درسی با چالش‌ها و مسائل نوظهور فضای مجازی را فراهم خواهد کرد.

«محتوا صرفاً محتوای پیش‌بینی شده نیست بلکه می‌تواند از دل تعاملات آشکار شود. محتوا امر جنت است نه تجویزی و از قبل پیش‌بینی شده. البته بعضی اوقات می‌توانیم محتوای مشخصی را در نظر بگیریم مثل یک منبع، سایت یا یک کتاب که دانشجومعلم‌ان آنها را بخوانند و درباره آنها تبادل دیدگاه داشته باشند؛ اما خیلی وقت‌ها محتوا از قبل ثابت نیست.» (کد ۱۱)

راهبردهای یاددهی-یادگیری

در برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال از راهبردهای یادگیری متنوعی از جمله بحث گروهی، حل مسئله، ایفای نقش، شبیه‌سازی، جیگساو و یادگیری مبتنی بر پروژه استفاده می‌شود.

از ویژگی‌های مهمی که مصاحبه‌شوندگان برای راهبردهای یاددهی-یادگیری و روش‌های تدریس قائل شده‌اند این است که نخست این راهبردها باید مبتنی بر فناوری و دنیای دیجیتال باشد زیرا تمرین دنیای دیجیتال را نمی‌شود تنها در دنیای واقعی صورت داد. همچنین راهبردها متمرکز بر یادگیری فعال باشد. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این خصوص چنین نظر داده است:

«در بحث روش‌های تدریس استفاده از فناوری‌های دیجیتال، استفاده از ابزارهای آنلاین، نرم‌افزارهای آموزشی و منابع آموزشی دیجیتال پیشنهاد می‌شود ... علاوه بر این، به‌کارگیری روش‌های تدریس فعال، همچون بحث‌های گروهی، حل مسئله، پروژه‌های عملی و ترغیب دانشجومعلمان به مشارکت مؤثر در فرایند یادگیری، زمینه را برای ایجاد یادگیری فعال فراهم می‌کند.» (کد ۹)

اساتید باید در راهبردها و روش‌های تدریس تجاربی عینی برای دانشجومعلمان فراهم کنند تا نگرش‌های آنان تحت تأثیر قرار گیرد. اساتید باید شرایطی را فراهم کنند که دانشجومعلمان بتوانند تجاربی به شکل مستقیم کسب کنند تا مهارت‌های آنان مورد هدف قرار داده شود. با استفاده از آموزش‌های مجازی، تهیه بسته‌های آموزشی مناسب و تدارک موقعیت‌ها و فرصت‌های علمی شبیه‌سازی شده می‌توان سواد و مهارت‌های شهروندی دیجیتال دانشجومعلمان را ارتقا داد.

یکی از مصاحبه‌شوندگان بر ضرورت استفاده از روش‌های تدریس مبتنی بر سازنده‌گرایی تأکید داشت:

«در فرآیند تدریس باید از شیوه‌هایی بهره برد که به جای تأکید بر معلم‌محوری، فراگیرمحوری را در اولویت قرار دهد. در این رویکرد، تمرکز اصلی بر یادگیرنده است و دانشجو باید خود به کشف مفاهیم بپردازد و بر آن‌ها تسلط یابد. روش‌های تدریس که در چارچوب سازنده‌گرایی قرار می‌گیرند، بر شیوه‌های مشارکتی، یادگیری مبتنی بر حل مسئله و ایفای نقش استوار هستند و باید از این رویکردها در فرآیند یادگیری بهره گرفت.» (کد ۷)

ارزشیابی

در برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال از انواع روش‌های ارزشیابی کمی و کیفی مانند آزمون‌های تستی، تشریحی و آزمون‌های عملی استفاده می‌شود. ارزشیابی به فعالیت فرد در گروه‌ها، حضور دقیق و فعالانه فرد تعلق می‌گیرد. ارزشیابی باید از انگیزه‌ها و علائق باشد، از پروژه‌های تحقیقاتی باشد، فردی و گروهی باشد، فرایندی باشد. (کد ۴)

ارزیابی باید به نحوی باشد که دانشجومعلمان را در موقعیت‌های اصیل و واقعی قراردهیم و تجارب کسب شده آنان را مورد ارزیابی قرار دهیم. به عنوان مثال دانشجومعلمان را در شبکه‌های اجتماعی رصد کنیم و ببینیم آیا مهارت‌هایی که در دانشگاه فرهنگیان کسب کردند می‌توانند در ارتباطات دیجیتال خود به کارگیرند. همچنین می‌توانیم دانشجومعلمان را در موقعیت یا کیس‌های خاصی قرار دهیم و از او سنجش لازم به عمل آوریم. به این روش، روش شبیه‌سازی می‌گویند. ارزشیابی به این صورت می‌توان روش‌های یادگیری دانشجومعلمان را تحت تأثیر قرار دهد (کد ۵).

«در بخش ارزشیابی برنامه‌درسی می‌توانیم ارزیابی کیفی نگرش‌ها و تصمیم‌های اخلاقی در مواجهه با موقعیت‌های دیجیتال را در

دستور کار قرار دهیم» (کد ۱۳)

مصاحبه‌شونده‌ای ضمن انتقاد از شیوه‌های سنتی در ارزشیابی در خصوص ارزشیابی عملکردی که از مهارت‌های شهروندی دیجیتال صورت می‌پذیرد بدین نحو اظهار داشته است:

«وقتی روش تدریس مشارکتی و تعاملی باشد، مبتنی بر ایفای نقش و تفکر انتقادی باشد اگر ارزشیابی ما بخواهد به شکل سنتی انجام بگیرد که از نوع چهارگزینه‌ای است، اثر بازگشتی منفی در پی خواهد داشت؛ یعنی دانشجویان خودشان را متناسب با آن نوع ارزشیابی آماده خواهند کرد؛ یادگیری عمیق نخواهد بود و سطحی و طوطی‌وار است و بعد از مدتی به فراموشی سپرده می‌شود. در عوض ارزشیابی باید سمت و سوی سنجش‌های جایگزین داشته باشد. مثل سنجش‌های اصیل یا عملکردی. که عملکرد دانشجو را سنجش کرد و مهارت‌های شهروندی دیجیتال آنها را مورد سنجش قرار داد می‌دهد.» (کد ۷)

در برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال، ارزشیابی صرفاً به معنای سنجش دانش نظری یادگیرنده نیست، بلکه ابعادی گسترده‌تر و ژرف‌تر را دربرمی‌گیرد. با توجه به ماهیت تعاملی و زمینه‌محور این نوع یادگیری، ارزشیابی نیز باید با تأکید بر فرآیند مشارکت، عملکرد واقعی و تعامل یادگیرنده در اجتماع یادگیری طراحی شود. در واقع، سنجش در این حوزه باید منعکس‌کننده‌ی میزان درگیری فرد با فرایند یادگیری، توانایی‌اش در بروز مهارت‌های شهروندی دیجیتال، و نقش فعالی که در گروه ایفا می‌کند، باشد. به عبارتی ارزشیابی باید عملکردی باشد. در همین راستا، یکی از مشارکت‌کنندگان در پژوهش حاضر، به نقش ارزشیابی عملکردی در این نوع برنامه‌درسی پرداخته است:

«ارزشیابی باید عملکردی باشد یعنی بیشتر عملکرد افراد از نظر مشارکت و شرکتشان در اجتماعات یادگیری مورد ارزیابی قرار بگیرد تا اینکه صرفاً بخواهیم از آنها آزمون‌های مدادکاغذی بگیریم.» (کد ۱۱).

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف شناخت ادراک صاحب‌نظران از برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال دانشجویان انجام گرفت. مضامین اصلی شناسایی شده مفهوم شهروندی دیجیتال، ضرورت تربیت شهروندی دیجیتال، پیش‌نیازهای برنامه‌درسی و عناصر برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال بودند.

پژوهش حاضر نشان داد که مفهوم شهروندی دیجیتال در ادراک صاحب‌نظران، ناظر بر تلفیقی از آگاهی انتقادی، مسئولیت‌پذیری، مشارکت فعال و رعایت اصول اخلاقی در فضای دیجیتال است؛ تعریفی که آن را فراتر از تسلط فنی بر فناوری قرار می‌دهد. این نگرش با یافته‌های بلاج-وارد و وینتر^{۲۱} (۲۰۱۹) هم‌راستا است که شهروندی دیجیتال را مبتنی بر عاملیت انتقادی و تعامل اجتماعی معنادار در محیط دیجیتال تعریف کرده‌اند. همچنین با نتایج چوی (۲۰۱۶) همخوانی دارد که بر وجوه دموکراتیک و فرهنگی شهروندی دیجیتال تأکید دارد.

در خصوص ضرورت تربیت شهروندی دیجیتال، شرکت‌کنندگان بر جایگاه ویژه معلم در ترویج رفتارهای مسئولانه دیجیتال تأکید داشتند؛ معلمانی که باید خود از شایستگی‌های دیجیتال برخوردار بوده و نقش الگویی در فرهنگ‌سازی ایفا کنند. این دیدگاه با نتایج

پژوهش برویک^{۲۲} و همکاران (۲۰۱۹) که مطابقت دارد که نقش آموزش معلمان را در ارتقای کنشگری دیجیتال و عاملیت فناورانه برجسته کرده است. همچنین در مطالعه باسند^{۲۳} و همکاران (۲۰۲۴) نیز نشان داده شده که شایستگی‌های دیجیتال از طریق روایت‌های حرفه‌ای معلمان معنا می‌یابد و از این رو، تربیت حرفه‌ای آنان در اولویت است.

پیش‌نیازهای طراحی برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال در این پژوهش شامل بازنگری در سیاست‌گذاری‌ها، توسعه زیرساخت‌های فناورانه و توانمندسازی اساتید دانشگاه فرهنگیان بوده است. این مؤلفه‌ها با یافته‌های فرا-میگز و همکاران (۲۰۱۷) همسو است که بر لزوم انسجام سیاست‌های کلان آموزشی و تقویت ظرفیت‌های نهادی برای ترویج فرهنگ دیجیتال تأکید کرده‌اند. همچنین نتایج بال و آکسیل^{۲۴} (۲۰۲۴) نیز بر نیاز به طراحی ساختارهای پایدار آموزشی و توجه به چالش‌های پیاده‌سازی در آموزش عالی تأکید داشته‌اند که با یافته‌های پژوهش حاضر همخوانی دارد.

در زمینه عناصر برنامه‌درسی، اهداف برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال در این پژوهش مبتنی بر رویکردی جامع بودند؛ اهدافی که هم به شایستگی‌های دانشی و مهارتی و هم به نگرش‌ها، ارزش‌ها و رفتارهای مسئولانه توجه دارند. این نوع هدف‌گذاری با رویکرد گلیسون و فون‌گیلرن (۲۰۱۸) مطابقت دارد که آموزش شهروندی دیجیتال را نوعی یادگیری مبتنی بر ارزش‌ها و تعاملات بین‌فردی در شبکه‌های اجتماعی می‌دانند. همچنین، ضرورت پیش‌بینی‌پذیری تحولات فناوری و انعطاف‌پذیری اهداف، با نظر پارکر^{۲۵} (۲۰۱۷) درباره برنامه‌ریزی درسی آینده‌نگرانه هم‌راستا است.

در خصوص محتوای برنامه‌درسی، یافته‌ها نشان داد که محتوا باید تلفیقی از مفاهیم فناورانه، جامعه‌شناسی دیجیتال، اخلاق حرفه‌ای و سواد رسانه‌ای باشد؛ محتوایی که نه تنها به‌روز و کاربردی، بلکه با زمینه‌های فرهنگی و بومی نیز سازگار باشد. این دیدگاه با مطالعات مارتین و همکاران (۲۰۱۹) که بر روزآمدی محتوای آموزشی تأکید دارند، و قون-چالالا (۲۰۱۹) که بر لزوم بومی‌سازی آموزش شهروندی دیجیتال اشاره دارد، مطابقت دارد.

راهبردهای یاددهی-یادگیری معرفی شده در این پژوهش، بر محور روش‌های فعال، پروژه‌محور، تعاملی و مبتنی بر فناوری‌های نوین همچون واقعیت مجازی و پلتفرم‌های دیجیتال بودند. این شیوه‌ها با یافته‌های حوا و گلیبلو^{۲۶} و (۲۰۱۸) مطابقت دارد که اثربخشی مدل کلاس معکوس و یادگیری فعال را در آموزش شهروندی دیجیتال تأیید کرده‌اند.

در بخش ارزشیابی، مشارکت‌کنندگان بر استفاده از ارزشیابی‌های عملکردی، فرایندی و موقعیت‌محور تأکید داشتند؛ شیوه‌هایی که می‌توانند میزان آمادگی دانشجو-معلمان برای حضور واقعی در فضای دیجیتال را بسنجند. این رویکرد با نقدهای (توماس و همکاران، ۲۰۲۰) نسبت به آزمون‌های سنتی و پیشنهاد جایگزینی آن‌ها با سنجش‌های کاربردی و مبتنی بر داده‌های واقعی، تطابق دارد.

22. Brevik

23. Bussetund

24. Bal & Akcil

25. Parker

26. Hava & Gelibolu

در نهایت، یافته‌های این پژوهش بیانگر آن است که برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال باید ساختاری کل‌نگر، منعطف، چندسطحی و پاسخ‌گو به تحولات پرشتاب فضای دیجیتال داشته باشد. در این برنامه، تمرکز صرف بر مهارت‌های فنی کافی نیست، بلکه توسعه بینش انتقادی، مسئولیت‌پذیری اخلاقی، و عاملیت اجتماعی دیجیتال اهمیت دارد. این رویکرد تلفیقی، با مجموعه‌ای از مطالعات پیشین در ادبیات جهانی آموزش شهروندی دیجیتال هم‌راستا است و نشان می‌دهد که طراحی چنین برنامه‌ای مستلزم رویکردی پویا، مشارکتی و مبتنی بر زمینه است.

یکی از مهم‌ترین محدودیت‌های پژوهش حاضر، دشواری در دسترسی به افراد متخصص در حوزه شهروندی دیجیتال بود. این مسئله به‌ویژه از آنجا ناشی می‌شود که در فضای دانشگاهی، رشته‌ای مستقل با عنوان «شهروندی دیجیتال» وجود ندارد و این حوزه ماهیتی بین‌رشته‌ای دارد؛ به‌گونه‌ای که مفاهیم آن در تقاطع علوم تربیتی، تکنولوژی آموزشی، مطالعات اجتماعی و اخلاق دیجیتال قرار می‌گیرد. با وجود این محدودیت، در انتخاب مشارکت‌کنندگان تلاش شد از افرادی استفاده شود که عمدتاً دارای پیشینه پژوهشی، آموزشی یا تجربی مرتبط با فناوری‌های نوین، اخلاق و سواد دیجیتال، یا برنامه‌ریزی درسی با رویکردهای نوین باشند؛ به‌گونه‌ای که بتوانند تحلیل‌هایی معتبر و آگاهانه درباره مؤلفه‌ها و الزامات تربیت شهروندی دیجیتال ارائه دهند.

با توجه به اینکه پژوهش‌های اندکی در خصوص بررسی وضعیت فعلی برنامه‌درسی دانشگاه فرهنگیان از منظر میزان توجه به تربیت شهروندی دیجیتال دانشجو معلمان انجام گرفته است، پیشنهاد می‌شود در مطالعات آتی تحلیل‌های کمی و کیفی نسبت به محتوای برنامه‌درسی این دانشگاه صورت گیرد تا تصویری روشن از جایگاه تربیت شهروندی دیجیتال در برنامه‌های رسمی به دست آید. علاوه بر این، با توجه به ضرورت حرکت از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب، انجام پژوهش‌هایی با هدف طراحی، اعتباربخشی و ارزشیابی الگوی جامع برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال متناسب با ویژگی‌ها و نیازهای دانشگاه فرهنگیان نیز توصیه می‌شود تا مبنایی علمی برای سیاست‌گذاری‌های آینده فراهم آید.

مشارکت نویسندگان

مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری نویسنده اول در رشته برنامه‌ریزی درسی دانشگاه بیرجند است و مسئول تمامی فرایندهای این پژوهش است. سایر نویسندگان نقش راهنمایی و مشاوره پژوهش را برعهده داشته‌اند.

تشکر و قدردانی

در این مجال لازم است از پژوهشگاه ارتباطات و فناوری اطلاعات و ستاد توسعه فناوری‌های اتصال‌پذیری و ارتباطات معاونت علمی، فناوری و اقتصاد دانش‌بنیان ریاست جمهوری که پژوهش حاضر تحت حامی مالی این سازمان صورت گرفته است و همچنین راهبر محترم پژوهش جناب آقای دکتر ساسان حسینعلی‌زاده قدردانی گردد.

تعارض منافع

پژوهش حاضر تحت حامی مالی پژوهشگاه ارتباطات و فناوری اطلاعات و ستاد توسعه فناوری‌های اتصال‌پذیری و ارتباطات معاونت علمی، فناوری و اقتصاد دانش‌بنیان ریاست جمهوری انجام گرفته است.

منابع

- اطهری نیا، ح. ر. (۱۴۰۴). طراحی الگوی برنامه‌درسی تربیت شهروندی دیجیتال دانشجومعلمان دانشگاه فرهنگیان [رساله دکتری، دانشگاه بیرجند].
- حاتمی، ج.، شهبابی، س. س.، طلائی، ا.، و سجادی، س. م. (۱۴۰۲). طراحی و اعتباربخشی الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت شهروندی دیجیتال با رویکرد تلفیقی در دوره متوسطه. مدیریت و برنامه‌ریزی در نظام‌های آموزشی، ۱۶(۲)، ۸۹-۱۱۲. <https://doi.org/10.48308/mpes.2023.103919>
- حسینی، س. م.، فتحی‌اجارگاه، ک.، حقانی، م.، عارفی، م.، و رضایی‌زاده، م. (۱۴۰۰). جایگاه تربیت شهروند مجازی در برنامه‌های درسی رسمی دوره ابتدایی نظام آموزشی ایران. علوم تربیتی، ۲۸(۱)، ۲۲۹-۲۵۲. <https://doi.org/10.22055/edus.2021.36140.3170>
- شورای عالی برنامه‌ریزی آموزشی. (۱۳۹۹). برنامه‌درسی رشته آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان. انتشارات دانشگاه فرهنگیان.
- کرسول، ج. و. (۱۳۹۸). پویای کیفی و طرح پژوهش (ح. دانایی‌فرد و ح. کاظمی، مترجمان). انتشارات صفار.
- گلکاری، س.، آیتی، م.، رستمی‌نژاد، م. ع.، و تقی‌زاده، ع. (۱۴۰۱). الگوی برنامه درسی تربیت رسانه‌ای دانشجومعلمان بر اساس نظریه داده‌بنیاد. مطالعات آموزشی و آموزشگاهی، ۱۱(۲)، ۷-۳۸. <https://doi.org/20.1001.1.2423494.1401.11.2.1.5>
- موسی‌پور، ن. ا. (۱۳۹۲). سبک زندگی آموزش‌گران علوم انسانی در محیط‌های دانشگاهی ایران: از آرمان‌های دینی تا واقعیت‌های سازمانی. مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۵(۴)، ۱-۳۰. <https://doi.org/10.7508/isih.2014.20.001>
- هومن، ح. ع. (۱۳۸۵). راهنمای عملی پژوهش کیفی. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- Al-Abdullatif, A., & Gameil, A. (2020). Exploring students' knowledge and practice of digital citizenship in higher education. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (IJET)*, 15(19), 122-142. <https://doi.org/10.3991/ijet.v15i19.15611>
- Bal, E., & Akcil, U. (2024). The implementation of a sustainable online course for the development of digital citizenship skills in higher education. *Sustainability*, 16(1), 445. <https://doi.org/10.3390/su16010445>
- Başarmak, U., Yakar, H., Güneş, E., & Kuş, Z. (2019). Analysis of digital citizenship subject contents of secondary education curricula. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 10(1), 26-51. <https://doi.org/10.17569/tojqi.438333>
- Blaj-Ward, L., & Winter, K. (2019). Engaging students as digital citizens. *Higher Education Research & Development*, 38(5), 879-892. <https://doi.org/10.1080/07294360.2019.1607829>
- Brevik, L. M., Gudmundsdottir, G. B., Lund, A., & Strømme, T. A. (2019). Transformative agency in teacher education: Fostering professional digital competence. *Teaching and Teacher Education*, 8(6), 102-121.
- Bussesund, E. S., McGarr, O., & Engen, B. K. (2024). Teacher educators' discursive enactment of professional digital competencies. *Journal of Education Policy*, 1(2), 10-22. <https://doi.org/10.1080/02680939.2024.2379821>
- Choi, M. (2016). A concept analysis of digital citizenship for democratic citizenship education in the internet age. *Theory & Research in Social Education*, 44(4), 565-607. <https://doi.org/10.1080/00933104.2016.1210549>
- Emejulu, A., & McGregor, C. (2019). Towards a radical digital citizenship in digital education. *Critical Studies in Education*, 60(1), 131-147. <https://doi.org/10.1080/17508487.2016.1234494>
- Frau-Meigs, D., O'Neill, B., Soriani, A., & Tomé, V. (2017). *Digital citizenship education: Overview and new perspectives*. Council of Europe.
- Ghosn-Chelala, M. (2019). Exploring sustainable learning and practice of digital citizenship: Education and place-based challenges. *Education, Citizenship and Social Justice*, 14(1), 40-56. <https://doi.org/10.1177/174619791875915>

- Gleason, B., & Von Gillern, S. (2018). Digital citizenship with social media: Participatory practices of teaching and learning in secondary education. *Journal of Educational Technology & Society*, 21(1), 200-212. <https://doi.org/10.1177/1440783320919173>
- Hava, K., & Gelibolu, M. F. (2018). The impact of digital citizenship instruction through flipped classroom model on various variables. *Contemporary Educational Technology*, 9(4), 390-404. <https://doi.org/10.30935/cet.471013>
- Jones, L. M., & Mitchell, K. J. (2016). Defining and measuring youth digital citizenship. *New Media & Society*, 18(9), 2063–2079. <https://doi.org/10.1177/1461444815577797>
- Lindfors, M., & Olofsson, A. D. (2023). The search for professional digital competence in Swedish teacher education policy—A content analysis of the prerequisites for teacher educators' dual didactic task. *Cogent Education*, 10(2), 2272994. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2023.2272994>
- Martin, F., Gezer, T., & Wang, C. (2019). Educators' perceptions of student digital citizenship practices. *Computers in the Schools*, 36(4), 238-254.
- Martin, F., Gezer, T., Wang, W. C., Petty, T., & Wang, C. (2022). Examining K-12 educator experiences from digital citizenship professional development. *Journal of Research on Technology in Education*, 54(1), 143-160. <https://doi.org/10.1080/15391523.2020.1815611>
- Örtegren, A. (2022). Digital citizenship and professional digital competence—Swedish subject teacher education in a post digital era. *Post Digital Science and Education*, 4(2), 467-493. <https://doi.org/10.1007/s42438-022-00291-7>
- Prasetyo, W. H., Sumardjoko, B., Muhibbin, A., Naidu, N. B. M., & Achmad, M. I. (2023). Promoting digital citizenship among student-teachers: The role of project-based learning in improving appropriate online behaviors. *Participatory Educational Research*, 10(1), 389-407. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2024.2351275>
- Ribble, M. S., Bailey, G. D., & Ross, T. W. (2004). Digital citizenship: Addressing appropriate technology behavior. *Learning & Leading with Technology*, 32(1), 1-6.
- Thomas, S. N. (2018). Promoting digital citizenship in first-year students: Framing information literacy as a tool to help peers. *College & Undergraduate Libraries*, 25(1), 52–64. <https://doi.org/10.1080/10691316.2017.1329675>
- Von Gillern, S., Gould, H., Gannon, M., & Haskey-Valerius, B. (2024). Digital citizenship and its relevance for literacy education: perspectives of preservice teachers. *The Australian Journal of Language and Literacy*, 47(1), 73-90. <https://doi.org/10.1007/s44020-024-00059-5>